C. 85

EN IDYLL

FRÅN

L'ANCIEN RÉGIME

DET FRANSKA CANADAS TILLSTÅND VID DEN SVENSKE NATURFORSKAREN
PEHR KALMS BESÖK

AF

SEVED RIBBING

Särtryck ur Svensk Tidskrift 1894, 3

UPSALA 1894
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Mr Emanuel Ohlen
Manitoba historic. and scientif. society
med största högaktning
förf.
off. i Lunds Fysiogr. Sällsk.

EN IDYLL

FRÅN

L'ANCIEN RÉGIME

DET FRANSKA CANADAS TILLSTÅND VID DEN SVENSKE NATURFORSKAREN
PEHR KALMS BESÖK

AF

SEVED RIBBING

Särtryck ur Svensk Tidskrift 1894, 3

UPSALA 1894
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

K
o
v
o
sl
C
h
li
b
o
o
ir

o
a
o
n
o
li
d
d
u

f
c
a
e
c

En idyll från l'ancien régime.

Det franska Canadas tillstånd vid den svenske naturforskaren Pehr Kalms besök.

I Hans Aldrakristligaste Majestäts stater räknade man året efter Kristi börd 1749. Det gamla franska konungadömet lutade mot sitt fall och de krafter som underminerade dess stolta byggnad voro i oaflåtlig verksamhet. Madame la marquise de Pompadour upprätthöll sitt välde och samlade sina millioner, bekymmerslös i förhoppningen att syndafloden skulle komma först *efter* hennes tid, murarne, som omgåfvo le Parc aux Cerfs stängde för världens blickar en afgrund af brott och skändlighet, hofvets medlemmar och uppvaktande imiterade på bästa sätt det kungliga föredömet, och under allt detta sjönk Frankrikes kredit och dess befolknings välstånd med en oroväckande fart. Väl hade klarseende andar och varma hjärtan gripit sig an med värfvet att påpeka statlifvets brister och föreslå medlen till dess upprättelse, men det tjänade till så godt som ingenting, det endast blottade olyckans vidd.

Det tillhör icke mig, ej heller detta tillfälle att söka utröna, hvar orsaken till det allmänna förfallet låg; det torde kanske icke vara orätt att antyda, att historieforskningen i denna sak ännu icke sagt sitt sista ord. Jag nöjer mig med att påpeka, att styrelsens oförmåga och sedernas inflytelser hade medfört ett ohållbart ekonomiskt tillstånd. »Rundt omkring oss», säger *d'Argenson* i sina memoarer af 1740, »under fullkomlig landsfred och god skörd dö människor hoptals såsom flugor, emedan de i sitt armod icke hafva någonting annat än växtämnen att äta; i staden Chanterillault äro bland fyratusen själar adertonhundra i behof af understöd.»

Tidens ledande andar voro sysselsatta hvar och en på sitt vis. *Voltaire* tillbragte dels kringflackande och dels på Cirey sista året af sin fjortonåriga sammanlefnad med *Madame du Châtelet* säkerligen medveten om, att den hängifvenhet från hennes sida, som han utan tvekan och ånger hade velat usurpera från den legitime maken, nu hade vändt sig mot en annan, en yngre man. Midt under de litterära och vetenskapliga studierna hinner han att samla rökelse åt Ludvig den XIV:s och nedrigheter

åt Johanna d'Arc's minne, och på samma gång underhandla med Fredrik II i Preussen om den förnyade resa till Berlin, som under de följande åren skulle bereda honom så mycken missräkning och smälek.

Uti encyklopediens dolda verkstad smiddes och slipades under ledning af *Diderot* och *d'Alembert* de vapen, som inom kort skulle i skurar sändas icke blott mot representanterna för de dödsdömda idéerna och åskådningen utan äfven mot mångt och mycket, det människohjärtat i alla tider måste hålla kärt och dyrbart.

Jean Jacques Rousseau delade sin tid mellan att vid clavecin'en gnola melodierna till »*Le devin de village*» och under spatserfärderna i Paris omgifningar formulera de satser, med hvilka han skulle för akademien i Dijon bevisa, att vetenskapens utveckling ledt till mänsklighetens stora skada.

Här uppe i norden hade man ännu ej fått del af detta visdomsord, man gjorde tvärtom sitt bästa för att odla konster och vetenskaper; och till de erkända systrarna Logica, Rhetorica och Metaphysica sällade sig den yngre systern Scientia naturalis, fastän hon ännu fann för godt att anlägga den »praktiska ekonomiens» köksförkläde och i denna skyddande förklädnad fann inträde inom de dörrar, som skulle varit obevekligt stängda för investigatio naturæ curiosorum.

År 1741 hade *Carolus Linnæus* erhållit en lärostol vid Upsala universitet, år 1741 hade han företagit sin resa till Gotland och Öland, 1746 till Västergötland och hade uti de däröfver förda och publicerade dagböckerna ådagalagt den egendomliga blandning af vaken iakttagelse, skarpsinnigt omdöme och naiv framställningskonst, som ännu i dag bibehåller sin tjusningskraft för läsaren. Kring Linnæi lärostol samlade sig en skara vetgirige in- och utländske män, hvilka i mästarens anda hängåfvo sig åt naturens studium, och af hvilka många under vidsträckta resor i främmande länder sökte vidga vetenskapens rike.

Till dessa senare hörde äfven *Pehr Kalm*, ekonomie professor i Åbo, hvilken den 2 juli år 1749 efter en långvarig forskningsresa inom Englands amerikanska kolonier passerade gränsen för de franska besittningarna och således befann sig inom konung Ludvig XV:s territorium.

Innan vi vidare följa honom på hans färd, böra vi kanske egna en tanke åt hans härkomst och utbildning.

Under den stora ofredens dagar 1715 hade kapellanen i Nerpes socken i Österbotten Gabriel Kalm undan krigets ödeläggelser flyktat öfver Bottniska viken till Ångermanland och medfört sin hustru Katarina Ross, dotter af handlanden i Wasa Herman Ross och hans andra hustru Margareta Wernberg. Följande året hade den värde kapellanen själf aflidit och i mars 1716 föddes uti Ångermanland (dag och ort obekanta för biograferna) sonen *Pehr*. Om hans barndomsöden har man sig icke mycket närmare bekant, men år 1735 finna vi honom inskrifven såsom student vid Åbo universitet. Redan tidigt synes han hafva vändt sin håg till naturkunnighetens studium och därutinnan erhållit ett verksamt stöd

och uppmuntran af hofrättsrådet baron *Sten Carl Bjelke*, i hvars hus han blef upptagen. Bjelke var själf intresserad af naturforskningen och bekostade för *Kalm* flera forskningsresor inom Finland och Sverige. År 1741 blef Kalm inskrifven såsom lärjunge vid Upsala universitet, samtidigt med att Linné erhöll sin professorsplats, och så kunde mellan dem knytas det innerlighetens band, hvarmed Botanicorum Princeps förmådde i forskningsnit, kärlek och hängifvenhet draga till sig så många lärjungar, som gjorde hans skola den största heder. Efter nya resor inom Sverige och Ryssland blef han år 1746 af universitetet i Åbo kallad till docent i naturalhistorien och ekonomien, och erhöll följande år fullmakt såsom den förste ekonomie professor vid samma lärosäte. Redan dessförinnan hade förhandlingar pågått mellan hans trogne gynnare Bjelke, Linné, regeringen och vetenskapsakademien i Stockholm om utsändande af någon svensk naturforskare till Norra Amerika för studiet af denna världsdels naturalster, och sedan de nödvändiga medlen därtill blifvit samlade kunde Kalm på hösten år 1747 anträda sin resa från Göteborg. Till följd af motvindar och brist på lämplig skeppslägenhet blef han under kortare och längre tider uppehållen i Norge och England, men öfverallt där han vistades begagnade han tillfällena till iakttagelser och studier, hvilka han efter sin lärares exempel nedskref i dagboksform. Först den 15 sept. 1748 landsteg han i Filadelfia och började nu sina studier på den Nya världens mark. Hans reseskildring är rik på iakttagelser icke blott på naturalhistoriens område utan äfven i allt, hvad som rörer seder och bruk, kyrkliga och sociala förhållanden. Det unga amerikanska folket, som med förkärlek uppsöker alla historiska minnesmärken från sin egen forntid, har också skänkt en tillbörlig uppmärksamhet åt denne klarsynte iakttagares och skildrares meddelanden. Mindre uppmärksamhet synes man mig hafva skänkt åt hans skildringar af lifvet i det då varande Canada, och likväl är just denna del af hans resebeskrifning värd en särskild erinran, emedan den visar oss förhållandena och personligheterna inom denna koloni, emedan den upprullar för oss en tafla från det gamla kungadömets dominium, en tafla, däri oskuld, glädje och trefnad utgöra de förnämsta dragen, där sedeslösheten och förfallet från rikets centrum knappast äro märkbara, en tafla, som väl berättigar den valda titeln »*en idyll från l'ancien régime*».

Alltifrån sin upptäckt genom *Jacques Cartier* hade Canada blifvit koloniseradt af fransmän, kolonien hade stundom fört ett tynande lif, stundom åter t. ex. under *Colberts* insiktsfulla förvaltning, under nitiske guvernörers styrelse uti ganska ansenlig grad utvecklat sina naturliga hjälpkällor. Man beräknar att från Frankrike anländt ungefär 8,000 emigranter, men dessa hade vid denna tid förökat sig till en befolkning af omkring 60,000 själar. Den franskt-canadiska befolkningen härstammar till största delen från normandiska föräldrar. Trakten omkring Rouen har lämnat den talrikaste kontingenten till kolonisternas skara, och det torde icke vara orätt att antaga, att det är det nordiska vikingablodet

som, ehuru utspädt med det frankogalliska, visat sin gamla rasegenskap att locka till vandring och till nya företag.

Visserligen hade den franska regeringen sökt omplantera det franska feodalsystemet på Canadas obrutna mark, visserligen gäfvos där förläningar åt adelsfamiljer och kyrkliga samfund, men feodalväldet kunde icke utveckla några förtryckande egenskaper uti urskogen, och därföre kunde såväl landtbefolkningens som stadsinvånarnes hushållning fritt och otvunget utveckla sig. Invånarne betalade vid Kalms besök alls ingen skatt till kronan, med undantag af en måttlig tull på de varor som infördes. De vidsträckta områden, som tillhörde kronan och de religiösa korporationerna bildade ett slags skattehemman, hvilka innehades med full arfs- och dispositionsrätt af åborna, och den grundskatt som erlades var ganska billig, en écu om året jämte ett par höns och några andra småsaker för gårdar om 55, 72 och 90 svenska tunnlands omfång.

Landtgårdarne lågo nästan alltid enstaka hvar för sig, det fullständigaste enskifte var genomfördt, och i kyrkbyarne såg man utom prästgården och skolhuset endast några få handtverkareboningar. Åkerbruket var rikligt gifvande, ängarna voro härliga och vida öfverträffande dem Kalm hade iakttagit uti alla de förut besökta engelska kolonierna, små kryddgårdar och trädplanteringar funnos vid de flesta hemman.

Landtbefolkningens hus voro ganska väl byggda, af kalkskiffer eller trä, med 3—4 rum försedda med eldstäder dels i form af järnugnar och dels af öppna spisar. Det enda byggnadsmaterial, som kolonien tyckes hafva saknat, var fönsterglas, ty på de flesta bondhemman voro fönsterrutorna ersatta af ett slags papper. Den åkerbrukande befolkningen tycktes befinna sig i ett lyckligt läge. Om man skall därvid rätta sig efter den spisordning den kunde hålla, synes tillståndet hafva varit ovanligt godt. En myckenhet af mjölk och mjölkmat, bröd, endast af hvete, smör och socker, kött, på »margfaldiga särskilda sätt tillredt», fisk från floderna och villebråd från skogarne, alster af trädgårdarne samt öfverflöd på vilda bär utgjorde födans ingredienser. Till dryck begagnade bonden ett slags granrisdricka, hvars tillagning Kalm i en särskild uppsats i Vetenskapsakademiens handlingar närmare beskrifver.

Hos alla de samhällsklasser, som stodo öfver bonden, gick det ännu frikostigare till. Vid frukosten brukades brännvin och bröd, chokolad och kaffe, men aldrig thé. Middagen bestod af flera rätter af mera substantielt slag, alltid åtföljda af confiturer och andra deserter. Till dryck franska viner och intet annat, hvarföre Kalm också anmärker, att de som ständigt vant sig vid bruket af vin, hade stora olägenheter, när krigsoroligheter hindrade de franska köpmansflottorna att framkomma till Canada med sina vinlaster.

Tjänstfolkslönerna voro ovanligt höga; en flitig och trogen dräng fick vanligen 150 livres om året, en dylik piga 100 livres, en någorlunda handtverkskunnig arbetare 3—4 livres om dagen, en vanlig dagsverkare 1½—2 livres. Orsaken till de höga lönerna, särdeles höga när man erin-

rar sig penningens värde under dessa tider, härleder Kalm med rätta däraf, att då en hvar i detta ouppbrukade land hade lätt att skaffa sig eget hemman och jordbruk utan stora utlagor, hade han icke af nöden att tjäna andra.

Såsom en liten prisjämförelse torde det förtjäna antecknas, att en vanlig häst kostade 50 livres eller francs, en särdeles god häst 100 fr., en ko 50 fr., ett får 5—6 fr.

Såsom en annan ovanlig tidsbild från århundradet torde det tillåtas mig att ordagrant anföra hvad Kalm antecknat om soldaternas villkor.

»Soldaterna åtnjöto här en och annan förmån, som detta slags folk annars just ej på alla orter i världen kunna fägna sig af. De som lågo här i garnison, hade fått af deras Konung ett tämmeligen rikligt underhåll. Dem tilldeltes dagligen $1^1/_2$ livre hvetebröd på person, så att de snarare hade mera bröd än de orkade äta. Likaledes bestods dem tillräckligen ärter, fläsk, torrt och insaltadt kött. Då och då slagtades någon oxe eller annat kreatur, hvaraf det färska köttet deltes emellan soldaterne. Alla officerare hade kor, som Konungen bestod dem, hvaraf de hade nästan mera mjölk än de behöfde. Hvardera af de gemena soldater hade här sin lilla trädgårdstäppa utanför fästningen, den han hade frihet att sköta och deri plantera hvad han ville. Somlige hade gjort sig små lusthus i sina täppor. Dessa små kryddgårdar voro fullplanterade med allehanda kökskryddgårdsfrukter. Commendeuren * sade, att denna seden med sådana små kryddgårdstäppor för soldaterna är bruklig allestäds vid franska fästningar här i landet, der ingen stor stad ligger när, hvarifrån de kunna hafva grönt. I fredstider hade de så godt som intet besvär vid fästningen med vakthållande, och som sjön härvid var full med fisk och skogen med djur och foglar så kunde den, som ville vara flitig, temmeligen väl föda sig här, ja, i mat lefva på herravis. — —

— —

I penningar hade hvar soldat dessutom 5 sols (sous) om dagen; men om de kommo att arbeta något i Konungens arbete, betaltes dem alltid särskildt derföre, och då hade en soldat 30 sols om dagen. Det var derföre ej att förundra sig öfver, att manskapet här såg ut friskt, fett och frodigt, lefvande och lustigt. Då någon af soldaterna blir sjuk, föres han i sjukhuset eller det så kallade hospitalet, der han har sängkläder, mat, läkedom, skötsel och uppassning för intet, hvilket allt Konungen består. När någon af dem begärde permission att gå någorstädes för en eller flera dagar, fingo de väl tillstånd dertill, om så kunde tillåtas, och njöto likafullt på samma tid sin fulla lön i penningar och proviant, men de måste dock taga någon af de qvarlemnade soldater, som skulle hålla vakt under all den tiden, så ofta samma föll på dem, samt betala densamma därföre. Commendeuren hade väl här alltid sin respect, äfvenså officerarne, men så omgingos dock både soldater och officerare utan allt

* Vid Fort St. Frédéric.

krus och med all anständig frihet. De sutto ofta och talade tillhopa som kamrater. De soldater, som hitsändas från Frankrike, måste gemenligen tjena till dess de blifva 40 eller 50 år gamla, då de få afsked samt tillstånd att sätta sig ned och uppbruka något land; men om de vid hitkomsten ingått accord att endast tjena vissa år, så få de efter deras förlopp afsked, om de så vilja. De, som äro infödde här i landet, ingå gemenligen ett accord att tjena kronan uti 6, 8 à 10 år, efter hvilken tid de få afsked, och sätta sig ned i landet att blifva bönder. När en soldat fått afsked, skänkes honom af Konungen ett visst stycke land att bo på och upptaga till åker och äng. Längden af detta landet blir 40 arpens, och bredden endast 3 arpens*, om marken öfver allt är god, men något mer der landet är sämre. — — — — — — — — — — — — Så snart nu en soldat sätter sig ned att uppbruka ett land, som aldrig förr blifvit upptaget, hjelper Konungen honom i början på fötter. Han får derföre de 3 eller 4 första åren mat af Konungen för sig och sin hustru, och der han har barn, tilldelas dem äfven af kronan mat på samma tid. Desslikes skänker konungen honom en ko och de nödvändigaste åkerredskap. Äfven sändas andra soldater att hjelpa honom timra upp sin stuga, dem Konungen enkom derföre betalar. — — — — — — Landet, som de förafskedade soldater här fått, var ganska godt, bestod mest af en tjock svartmylla med lera under.»

Hos många skildrare af utopiska förhållanden finner man framställd den grundsatsen, att metalliskt mynt aldrig borde finnas till. Hvad skulle sådana idealister, hvad skulle *Jean Jacques Rousseau* hafva sagt, om de vetat, att det canadensiska paradiset var så godt som fritt från denna kulturens utväxt. Kalms skildring däraf lyder sålunda. »Penningarna, som brukades här i Canada, voro mest papperssedlar. — — — Pappers-sedlarne voro ej tryckte, utan skrifne. De hade den beskaffenhet, att som Konungen i Frankrike har funnit, att det är äfventyrligt för Kapare, skeppsbrott och andra olyckor på sjön att sända hit öfver penningar till Troupernas betalning och andra ting, så har han förordnat att i dess ställe, då löner åt krigsfolket eller ock för Kronans arbete och dylikt skall utgifvas, Intendenten uti Quebec eller ock Commissarien i Montreal låter skrifva en eller flera sedlar allt efter summan, som skall gifvas ut, hvarpå nämnes att sedeln skall gå och gälla för så och så mycket till nästa October, hvarunder sedan antingen Intendenten eller Commissarien sätter sitt namn. De gälla då som andra penningar. Uti October månad på en viss bestämd tid är hvarjom och enom frihet lemnad, att bära sina papperssedlar antingen till Intendenten i Quebec eller Commissarien i Montreal och af dem derföre taga ut en vexel på Frankrike. Då denna i Frankrike uppvisas, få de af Kongl. Ränteriet i reda penningar så mycket ut, som är utsatt i vexeln. — — — — — — — — — — — — — — Mot hösten, när köpmansskeppen hit ankomma från Frankrike, äro de

* Ungefär 72 sv. tunnland.

handlande ganska angelägna om att inkassera så många sedlar som de kunna få, dem de låta förbyta i sedlar på Frankrike.»

Kalm nämner visserligen i detta sammanhang, att skälmar någongång förfalskat sådane sedlar, men att de hårda straff, vanligen lifsstraff, som drabbat sådana myntmästare, tämligen afskräckt de vanartiga, så att något sådant numera sällan hördes.

Såsom en följd af det patriarkaliska jämlikhetstillstånd, som utvecklat sig i den aflägsna kolonien, anför Kalm vidare, att *monsieur* och *madame* var det vanliga tilltalsordet från de högsta inom samhället samt ända till och med torparen och hans hustru.

För befolkningen, dess vanor och plägseder har Kalm mycket intresserat sig. De skildringar han däraf lämnar äro särdeles intressanta, när de beröra de canadensiska kvinnornas lif i helg och söcken, och det synes mig att kulturbilden blir lifligast, när den meddelas i Kalms egna ord.

»Folkets lefnadssätt i Montreal och denna del af Canada var skildt från de Engelskas nästan på samma sätt som dessa nationer äro häruti skiljaktige uti Europa. Fruntimret såg här väl ut, de voro belefvade och ärbare med en liten oskyldig frihet, gingo alla Söndagarne mycket granna klädde, mest på samma sätt, som vårt Svenska Fruntimmer. Om Söcknedagarne prålade de väl ej så mycket, dock vore de alltid ganska måne om att utkrusa hufvudet, hvars här alltid var lagdt i lockar och pudradt samt utsmyckadt med allehanda glänsande och glittrande saker, likasom det varit fulisatt med Diamanter och dyrbara stenar. Deras hvardagskläder voro en liten nätt tröja samt en hel stackot kjortel, som räckte till halfva benet och ibland ej dit, nästan som de deruti tagit seden af Wilskornas (d. v. s. Indianqvinnornas) helt stubbota kjortlar. Skoklackarne voro hel smale och ganska höge, att det var undran värdt huru de kunde gå på dem. Uti hushållssysslor öfverträffade de vida de Engelska qvinfolken, hvilka (att säga rena sanningen) hafva den frihet sig förundt, att de fått hvälfva all hushållsbördan på manfolken, och således ofta kunna sitta hela dagen på en stol med händerna i kors, utan att behöfva arbeta; men desse Canadensiske grepo sig gemenligen mera an, i synnerhet den menige hopens, hvilka infunno sig allestädes både på åker, äng, i fägård m. m. och skydde intet arbete, men uti kärls och husens renhållande tycktes dock något saknas hos dem. Golfven så i städer som på landet, der folket dagligen vistades, tvättades ibland ej en gång på halfva året; derföre sågo de för den, som nyss förut varit hos Engelska och Holländska, der golfvens ständiga skurning och renhållning anses nästan lika vigtig som sjelfva Religion, nog obehagliga ut; dock att förekomma det att tjocka dammet på golfvet icke måtte för starkt besvära helsan, löpa qvinfolken några gånger om dagen omkring rummet med en vattenkanna, ur hvilkens pip de slänga vattnet omkring på golfvet, som då fäster det starka dammet qvar, men så snart det börjar torkas och börjar lyfta sig upp från golfvet, kommer en ny beständkelse

igen. I öfrigt låta de sig ej falla besvärligt att vara allestädes med uti hushålls sysslor. Jag såg med nöje, huru äfven de förnämare, ja sjelfva Gouvernörens döttrar klädde sig rätt och slätt, krusade ej mycket ut sig, lupo allestädes i husen både i källare och kök såsom pigor att se efter, det allt riktigt tillgick, och buro tillika sin söm med sig.»

Det goda intryck, som Kalm erhöll genom sin första bekantskap med »fruntimret» i Montreal, bibehöll han i det stora hela taget, om han också på andra orter inom kolonien kunde finna företeelser, som icke helt och hållet gingo i samma riktning.

Såsom bevis på den sociala jämlikheten anför han, att i Canada gingo både bondhustrur och bondpigor med natt-tyg, hvilket mest var uppsatt, men ibland ock nedhängande; — — — frampå halsen hängde gemenligen ett silfverkors. »En dei voro rätt flitige, dock så såg jag ock ibland dem, de som ej besvärade sig mer än de Engelske, suto på en stol, sågo i vädret, pratade utan återvändo och gjorde intet. Då de hade något att göra inne och vandrade omkring från ett ställe i rummet till det andra gingo de mest, hälst de ogifta, och gnolade på någon visa, deraf inga ord hördes så ofta, som l'amour och coeur.»

Jag tillåter mig här att afbryta den ärade resebeskrifvaren för att gärna medgifva, att denna sista tafla af kvinnlig id, som han upprullar för oss, väl icke har samma tilldragande karakter som hans första skildringar af det canadensiska fruntimret, men att den i alla fall kan sägas måla ett tillstånd af en viss idyllisk anda, om ock i adertonde seklets smak. Det är hvarken hos dekadensens hetärer eller hos revolutionens mänader som man träffar de anförda orden ständigt på läpparne.

Kalm fortsätter vidare med sin skildring sålunda: »På landet syntes den seden ofta brukelig, att då mannen fick några förnäma främmande och satt med dem till bords, stod hustrun bak för hans stol och passade upp; men i städerna hade qvinfolken mer att säga. De ville gerna råda så mycket som mannen om ej mera.»

Såsom ett tidigt lagstiftningens erkännande af kvinnans självbestämningsrätt må det meddelas, att hon vid fyllda 26 år kunde ingå äktenskap utan giftomans samtycke, visserligen en sen självständighet inom ett samhälle, där äktenskapen ingingos vida tidigare än i Europa, men likafullt ett prerogativ att beakta under detta tidehvarf med dess sedvänjor. Under sina vidare fortsatta iakttagelser kommer Kalm till det resultat, »att fruntimret i Canada var i gemen af 2 slag, det ena, som var hemma från Frankrike och sedan flytt hit öfver; det andra som var födt här i landet. Det förra hade alla den Franska Nation medfödda behageligheter; de infödde kunna åter delas i 2 slag, nemligen i dem från Quebec, och dem från Montreal. De Quebecska gåfvo neppeligen efter de infödda Franska uti belefvenhet, emedan de hafva öfverflödigt tillfälle att en tid hvart år pläga umgänge med en hop Franska Herrar och Fruar, som hvar sommar med Konungens skepp komma hit öfver, förblifva här några veckor och sedan färdas öfver till Frankrike igen; men till Montreal

komma de sällan; de från Montreal beskyltes af Fransoserna, som voro de besmittade af Willarnas stora inbillningar och högmod, samt att hos dem skall saknas något af den Franska belefvenheten.

— —

En af de första frågor Fruentimren gemenligen gjorde här åt en främmande, var, om han var gift? den andra, hvad han tyckte om qvinfolken i landet, och om de voro skönare än i hans hemort? och den tredje, om han icke ville taga en med sig härifrån hem till sitt fädernesland? Eljest tycktes, om jag annars såg rätt, att det var någon skilnad i ett och annat smått imellan Fruentimren i Quebec och Montreal: de på den senare orten tycktes gemenligen något vackrare än på den förra. Jag tycker ock, att de i Quebec voro för mycket frie, och att de i Montreal hade en mera prydande blygsamhet. I Quebec voro Fruentimren, isynnerhet de ogifte, ej så synnerligen arbetssamma. — — — — — — — — — — I Montreal voro flickorna icke aldeles så flyktiga, utan mera fallne för arbete; man såg dem mest alltid sitta vid sin söm och äfven lägga handen vid andra hushållssysslor. Det var här ej sällsynt att finna dem hos pigan i köket. I öfrigt voro de nog glädtige och vänlige och kunde ingen med fog säja, att dem feltes behaglighet eller förstånd. Det enda felet torde vara, att de tyckte något för mycket om sig sjelfva; eljest höllo de sig ej för goda, att gå ut på torget, köpa Watten-Meloner, Pumpor och andra matvaror der var till fals och sjelfve bära dem hem, hvilket jag såg att ej allenast de gemenares döttrar af Borgerskapet gjorde, utan ock de förmögnares, ja de, som voro af hög, gammal och välmående adel. Om morgonen voro de förr uppe än tuppen och om aftonen voro de bland de sista i säng. En ting försäkrades dock saknas hos en stor del af dem, nemligen rikedom och ett stort arf; ringa inkomster och flera barn i ett hus gjorde, att nyssnämda felades för ofta. En harm för dem var ock, att flickorne i Quebec blefvo gemenligen snarare gifte än de i Montreal; orsaken sades vara, att månge Franske unga Herrar, som komma med skeppen hit öfver, blifva ibland der intagne af kärlek och gifta sig; men som sällan någon af dessa Herrar reser upp till Montreal, så får flickorna här ej så ofta fägna sig af en sådan förmån.»

Så detaljerade beskrifningar som Kalm lämnar om de canadensiska kvinnorna finner man ej gifna rörande den manliga befolkningen. Han tyckes dock hafva varit synnerligen belåten med det bemötande, han från alla håll fick röna. Det kan ock vara skäl att icke med tystnad förbigå den uppfattning han förvärfvat rörande landets högste ämbetsmän. Han nämner många af dem vid namn, såsom guvernören marquis *La Gallissonière,* hans efterträdare marquis *De la Jonquière,* vice guvernören baron *De Longueuil* och flera andra. Hos dem anser han sig kunna prisa ej blott belefvenheten och gästfriheten utan äfven deras nit om koloniens vård och deras tillmötesgående mot befolkningen. Redan klockan 7 om morgnarne var det officiel mottagningstimme hos guvernören uti ämbetsärenden. Kalms skildringar gifva oss alls inga porträtter af

den traditionela »gubbaktigt ungdomlige markisen med det sirliga menuettsteget, det matta, njutningslystna leendet, den lätta galanterivärjan m. m., blandningen af smidighet och stelhet, medvetet värde och låg självförnedring». De personligheter han tecknar visa sig såsom nitiske ämbetsmän, tappre krigare och sanna folkvänner.

Bland de canadensiska ämbetsmännen har ingen så som marquis La Gallissonière vunnit Kalms rättmätiga beundran. Det torde därföre tillåtas att om honom anföra några biografiska data. *Rolland-Michel Barrin*, marquis *De La Gallissonière* var född den 11 november 1693, tillhörde en släkt som utmärkt sig i den franska örlogsmarinens tjänst, och han hade själf blifvit uppfostrad inom detta vapen. År 1745 hade han blifvit utnämnd till guvernör i Canada, och under slutet af år 1749 återvände han till Frankrike för att på konungens befallning mottaga ett högre marinbefäl. På många ställen i sin dagbok berömmer Kalm hans framstående egenskaper, icke minst hans intresse för naturalhistorien, men vid det tillfälle, då markisen skulle återvända till Frankrike, sammanfattar Kalm sitt omdöme om honom sålunda: »Jag har förut på ett och annat ställe nämnt något om denna Herren; men då jag förer mig till sinnes hans flera stora egenskaper, tror jag mig ej kunna säga nog till hans beröm. Han hade en så djup insigt, mest i alla vetenskaper, att en måtte häpna deröfver, och uti Natural-Historien var han så allestädes inkommen, att då han började tala deruti, visste jag neppeligen, om jag skulle tro mina egna ögon och öron, eller om jag skulle inbilla mig att vår store Linnæus under en annan skepnad flytt hit. När han öppnade sin mun, att orda om den nytta ett land bör hafva af Naturalhistorien, om det sätt, på hvilken den rätt bör läras och drifvas till ett lands fördel och uppkomst, på hvad sätt den bör uppmuntras m. m., så tvärstannade jag af förundran öfver den vishet som talade och som hemtade sina skäl utur de djupaste källor och grunder, så af Politique som Physique, Natural-Historie, Mathematique med flera dithörande wetenskaper. Jag tillstår uppriktigt, att hvar gång jag hade den nåden att vara hos honom (som dock skedde tidt och ofta), var jag som i en Schola och fick lära mångahanda nyttigt. Här inhemtade jag flera sätt huru Natural-Historien skulle appliceras till Politiquen och Statskunskapen, att göra ett land mäktigt och att försvaga derigenom dess afundsjuka grannar. Aldrig har Natural-Historien haft större befrämjare här i landet och ganska ovisst är om det någonsin mera får en sådan.

— —

När någon kom till honom, som antingen vistats någon tid på något ställe der i landet i synnerhet på de aflägsne orter, eller som eljest rest omkring dersammastädes, gjorde han sig af densamma noga underrättad om alla af något synnerligt värde varande träslag och örter, jord-, sten- och Mineral-arter, djur m. m., som fans på samma ställe, om den nytta folket kunde hafva deraf, om folkets Oeconomie och lefnadssätt, om sjöar, strömmar, durckfarter, med tusende andra hithörande frågor. De som

han såg ega tydeligare begrepp och insigt häruti, måste gifva honom omständeliga beskrifningar öfver hvad märkvärdigt de sett. Sjelf satt han ock sig till minnes på papperet, hvad en och annan honom berättade af något värde. Genom denna synnerliga flit, som eljest är mindre vanlig för personer af hans stånd, förvärfvade han sig inom kort tid den kunskap äfven om de aflägsnaste orter i Canada och Norra America, att när Prester, Commendanter vid fästningar och andra ställen djupt in i landet, eller andre, som längre tid uppehållit sig på någon mera aflägsen ort, kommo ned till Quebec att göra sin uppvaktning hos honom, blefvo de ofta bestörte öfver hans frågor och insigt, när han berättade för dem, att på den och den backen, vid den och den stranden etc., der desse väl 30 gånger gått och jagat, fanns trän och örter af sådant slag, eller dylika och dylika, synneliga jord- eller Mineralarter m. m. Si! så noga hade han redan förut utforskat allt. Häraf kom ock, att många af landsens innebyggare trodde, att denne Herren måtte ega något mera än en blott människlig kunskap, efter han så noga kunde veta och utpeka för dem, hvad synnerligt fanns på en ort belägen ibland par hundrade Svenska mil och mera från Quebec, der han dock sjelf aldrig varit, och der de tvärtom i några år lefvat. En som ej noga kände denne Herren, skulle tagit honom för en torr och mindre behaglig i umgänge, samt för en som ej legat så djupt i vetenskaper; men ju mer en fick den förmån, att blifva bekant med honom, ju större och högre egenskaper märktes stundeligen hos honom, och ju större värde fann man sig hafva högsta orsak att sätta på en så dyr Person, som lyste af allt hvad stort var. Större statsman lärer sällan gifvas, och ingen kan bättre söka ett lands rätta uppkomst och flor, samt taga ginare vägar och visare mått dertill än han. Canada hade näppeligen börjat känna honom, förrän det nödgades se sig beröfvade en så dyr skatt. Dess konung behöfde hans tjenst hemma i Frankrike och kunde ej låta honom vara så långt ifrån sig; nu reste han dit, men hade förut samlat en mer än stor myckenhet lådor, fyllda med jord, deri allahanda slags rara, nyttiga, lefvande trän och örter voro satte, samt andra lådor fulla med dylika frön, utom flera kistor fulle med allehanda slags Naturalier, som höra till alla 3 Natursens riken, dem han alla förde öfver med sig till Frankrike. Jag kan ej uttala all den nåd han mig beviste. Den var större än att jag kunnat vänta en sådan hemma i mitt eget Fädernesland. Jag vet ej, hvilken saknade honom högre i Canada, antingen dess innevånare eller vetenskaperne och i synnerhet Natural-Historien, ty för begge var han den ömmaste fader, och för den sista en den största Patron och befordrare, som någon ort kunnat framvisa. Mer än lyckligt det land eller län, som får en sådan Höfdinge! Der behöfver en ej sucka öfver några af egennyttan hopsökta hinder i sådana idrotters skötande, hvarmed en i framtiden vill gagna det allmänna. Nej! tvärtom får man af en sådan Höfdinge uppmuntran på uppmuntran, håg och lust att gå fort i sådant, som Fäderneslandet samlar största frukten af.»

Den franska biografiska historien meddelar att La Gallissonière vid

sin återkomst erhöll ett viktigt befäl i den kungliga flottan, att han verksamt arbetade för dess utveckling och förbättring samt att han, ehuru sjuk och lidande af sin gamla åkomma (han var nämligen puckelryggig), den 17 maj 1755 levererade en sjöstrid vid Minorca, i hvilken han besegrade sin sedermera olycklige motståndare, den engelske amiralen *Byng*. Kort efter denna seger nedlade han af hälsoskäl sitt kommando och begaf sig hem till Frankrike för att där i ro få sluta sina dagar. De blefvo dock ej många, ty den 26 oktober 1756 afled han i Nemours, utan att hafva fått tillfälle att uppvakta konungen. Ludvig XV lärer hafva yttrat att hans tappre amirals frånfälle smärtat honom, så mycket mer som han därigenom miste tillfället att till honom få öfverlämna fältmarskalkstafven. Biograferna berätta äfven, att La Gallissonière under sina lediga stunder på sin egendom i närheten af Nantes mycket sysslade med naturalhistoria och med acklimatisation af amerikanska och andra utländska växter.

Men vi få ännu ej skiljas från Canada och Pehr Kalms iakttagelser. Han har äfven skänkt sin uppmärksamhet åt de religiösa och kyrkliga förhållandena. Han uppgifver därvid att »religion i Canada var öfver allt den påfviska. Ingen annan blef här tåld», ett omdöme som väl öfverensstämde med den kända omständigheten, att Canadas förste biskop den namnkunnige, nitiske men hersklystne monseigneur *Pavillon de Montigny de Laval Montmorency* alldeles vägrade att uti kolonien mottaga några landsförvista hugenotter från La Rochelle, hvarföre dessa fingo utplanteras i andra, mindre ortodoxa kolonier.

Ehuru från katolsk synpunkt en kättare har Kalm blifvit af det katolska presterskapet bemött med mycken välvilja och förbindlighet under sin vistelse i Canada. Han uttrycker sig också städse med det största erkännande om dess nit och välvilja, och de anmärkningar han gör mot de kyrkliga bruken, taga ingenstädes form af personligt klander. Men det är bäst att låta honom själf tala. »Folket i Canada af begge könen äro starkare intagna för denna religion (den katolska) och ifrigare i densamma än någonsin i sjelfva Frankrike. Ingenstädes kunde de gå flitigare i kyrkan än här, fast de ej förstodo tiondedelen af det Presten sade, emedan nästan all Gudstjensten förrättades på Latin. — — — —

Den mesta delen af Gudstjensten i kyrkan bestod i böners läsning. Alla böner voro på latin; de lästes för församlingen af Presterna fram i koret och det med en sådan hastighet, att ock den, som stod längst fram i kyrkan närmast dem, och som förstod Latinska språket, såväl som de, kunde nästan ogörligen ehuru han med flit lade öronen till att gifva akt, åtskilja det ena ordet från det andra och veta hvad Presten läste. Jag kunde endast då och då få reda på något ord men ej på hela meningar. Den enfaldige kunde då omöjligen begripa något och hafva nytta deraf.

— —

Predikan förrättades dock på modersmålet, Fransöskan, men alla språk ur den H. Skrift sades först på Latin ur Vulgata, dock uttyddes de strax på Fransöska. En ting var roligt; ehuru de andelige här för-

rättade dageligen nästan all Gudstjensten på det Latinska språket, och ehuru de dageligen utur det Latinska Breviario läste vissa stycken, så hade dock största delen af dem nog svårt att tala Latin; hvilket lärer kommit deraf, att i vanligt och verldsligt tal förekomma åtskilliga ord, som nästan aldrig förefalla i deras kyrkoböcker.

— —

Ehuru jag med flit gaf akt, blef jag dock aldrig på mina resor här i Canada varse Bibeln i något hus, hvarken på Fransöska eller Latin, då jag endast undantager de andelige af mankönet, men andre Fransöska eller Latinska böneböcker såg jag på somliga ställen i gårdarne; dock voro nästan i dem flere böner till Jungfru Maria än till den store Guden.»

Kalm berättar vidare med hvilken ordning och omständlighet bönerna lästes för soldater och andra under hans färder, men han anser att det lefverop »Vive le Roy», som soldaterna uppgåfvo efter bönernas slut, var allt hvad de förstodo af det hela.

Mot slutet af år 1749 lämnade Kalm Canada och återvände till de engelska kolonierna, till trakten af Filadelfia. Föga anade han, föga anade hans franska vänner inom Canadas landamären, att hela kolonien innan tio år förflutit, skulle befinna sig under engelskt välde, men så blef dock händelsen. Genom krigshändelserna af år 1758 och 1759, men främst genom den berömda stormningen af Quebec den 12 september sistnämnda år, i hvilka den unge general *James Wolfe,* »belägringens själ» ledde sina trupper mot den ridderlige franske befälhafvaren *Montcalm,* eller såsom hans fullständiga namn lydde *Joseph-Louis Marquis de Montcalm-Gozon de St. Véran;* genom denna berömda strid, i hvilken båda befälhafvarne funno sin död, den ene såsom segrare, den andra såsom ärofullt besegrad, bestämdes koloniens öde, om ock år förgingo, innan fredsslutet i Paris formligen öfverlämnade den åt engelska kronan.

Genom många egendomliga skickelser och inflytelser har den nuvarande »Dominion af Canada» vuxit till sin makt och betydelse. Men trots den snabba tillväxten hvilar där alltid öfver Canada, särdeles i de äldst bebyggda delarne en viss historisk fläkt, som ganska lifligt afficierar fram för allt den besökande yankeen. Efter ett hastigt öfverskridande af en föga markerad gräns befinner han sig i ett land, där han hörer ett främmande språk och engelskan dessutom talad med ett annat tonfall än hans eget; van vid sina egna, likt svampar uppväxande, storstäder i den fjärran västern, står han här, särdeles i Quebec och Montreal på historisk mark. Minnena af främmande herskare, af krig och eröfringar, äro här lifligare än de i allmänhet kunna uppletas inom unionens gränser och så därtill de pregnanta byggnadsmonumenterna, Citadellet i Quebec, befästningarna och stadsportarne, katedralen, Ursulinerklostret, Hôtel-Dieu och seminarierna, allt har för honom en exotisk prägel och skänker intryck och stämningar, dem han eljest måste hämta på andra sidan atlanten.

Och trots den kända attraktionen mellan många medborgare på ömse sidor om den nuvarande gränsen, måste vår tids amerikanare erkänna,

att hans idéer i stats- och samfundslif icke tillfullo delas i ett land, hvars inbyggare härstamma från de fransmän, hvilka år 1794 med biskop *Plessis* i Quebec tackade Gud att kolonien var blifven engelsk, innan revolutionens stormar gingo öfver dess stamland, och från de öfverlefvande veteranerna i frihetskriget, hvilka stått som *George Washingtons* tappre motståndare och hvilka nu flyktade från det nya systemet i det forna nya England samt på Canadas jord under namnet »United Empire Loyalists» drömde om ett brittiskt statsförbund, som på mer än hundrade år icke hunnit mycket längre än till ett fantastiskt utkast.

* * *

Från Canadas forna och närvarande öden vända vi våra tankar åter till vår landsman Pehr Kalm. Han hade aldrig ett ögonblick reflekterat på att ens från Montreal medtaga någon maka till sitt fädernesland. Men han hade under vintern 1748 gästat hos änkan efter den svenske prosten och kyrkoherden i Racoon *Johan Sandin*, hvilken efter blott sex månaders tjänst uti de svensk-amerikanska församlingarna hastigt aflidit samt lämnat sin maka med en späd son uti det främmande landet. Efter samtidas vittnesbörd tog sig Kalm med mycken sorgfällighet an de efterlefvande och deras bekymmer, men icke nog därmed, han vårdade äfven den herdelösa församlingen, predikade nästan hvarje söndag i dess kyrka och jordfäste de döda, »så att folket tog honom för en fullkomlig präst. Dess vänskap för Enkeprobstinnan Sandin föröktes till ett äkta förbund, som bekräftades uti Philadelphia i Febr. månad 1750.» Efter ännu någon tids forskningsresor i Amerika återvände Kalm till norden och ankom efter en mycket besvärlig sjöresa den 16 maj 1751 till Göteborg. Efter sin hemkomst till Åbo tog han med största allvar fatt på sitt ämbete, främjade studierna i sitt fack, anlade och utvidgade Åbo botaniska trädgård samt var en flitig författare inom de naturhistoriska och ekonomiska vetenskaperna. De vidsträckta resorna hade utbredt hans anseende; han erhöll därföre flera slag af offentliga utmärkelser, ledamotskap i lärda samfund, bland annat i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-samfund. En kallelse till Botanices Professor i Petersburg med stora löneförmåner afslog han.

Professor Kalm var vidare en man af uppriktig och varm fromhet. Upplysningstidens s. k. filosofi hade icke i någon mån angripit det protestantiska kärnvirket i hans själ. Hans kristna öfvertygelse visar sig icke blott i många drag af hans skrifter och i hans hängifna arbete åt sina landsmäns i Amerika andliga behof, den visar sig också i det intresse, hvarmed han städse följde de kyrkliga förhållandena. År 1757 lät han prästviga sig och innehade sedan efter hvarandra tvenne prebendepastorat uti närheten af Åbo. Det är med tillfredsställelse jag erinrar därom, att Lunds universitet vid sin första sekularfest år 1768 hedrade honom med utnämningen till teologie doktor.

Jag kan icke vidare stanna vid detaljerna i hans lefnadshistoria. Jag tillåter mig blott att nämna, att det finländska universitetet i honom ärar en af sina yppersta lärare och hängifnaste befordrare.

Den 16 november 1779 var hans dödsdag. Med sin maka, Anna Margreta Sandin född Sjöman, dotter till kommissarien vid Arsenalen i Stockholm Johan Sjöman, hade han sonen Pehr Gabriel, hvilken steg till värdigheten af major vid Nyländska dragonregementet. Såvidt mina underrättelser räcka, lefver namnet icke kvar i Finland.

Det är ett egendomligt behag, som hvilar öfver alla de skrifter, i hvilka Pehr Kalms personlighet träder läsaren till mötes. Hans åminnelsetalare i Svenska Vetenskapsakademien, assessorn i Coll. med. d:r *Johan Lorentz Odhelius,* anför såsom en vältalighetens blomma uti sitt tal, att Pehr Kalms minne icke skall blekna, »så länge *Kalmia* med sina evigt grönskande blad och sina lysande blommor pryder marken i och omkring det nya Sverige».

Jag tager fasta på denna bild och vill än mera utveckla den. Det var en fin känsla, som ledde Linné, då han efter denne sin lärjunge benämnde den tjusande växten. Stående nära Ericaceernas familj, har den ett visst nordiskt tycke; ur jordens sköte samlar den stoff att bygga den kraftigaste textur i sin stam, så är det äfven med Pehr Kalms väsende, liksom örten har ständigt grönskande blad, så behålla hans efterlämnade verk en oförgänglig friskhet och behag, och liksom växten hvarje sommar kläder sig i rika, hvita, rodnande blomflockar, så uppdagar den sympatiske forskaren i Kalms verk och hans lefnad älskliga hänförande drag af en själ, i hviken intet svek fanns.